

BOZÓK FERENC

Nemes Nagy Ágnes „hitetlen hitvallásai”

*Irgalmazz, Istenem! Én nem hiszek Tebenned,
Csak nincs kivel szót váltanom.
S lám, máris megadod azt a végső kegyelmet,
Hogy legalább imádkozom.*

*Bűnöm csak egy, de nagy: a gőg fogai rágnak.
És most porig alázatom.
Hörgök, vonagolok, mint egy nyomorú állat,
Kínomban a port harapom.*

*Életem vékonyul, gyökere félbemetszve,
Virága tán nem nyílt soha.
Irgalmazz, Istenem, húsvétvasárnap este,
Hisz él az Embernek Fia.*

*Itt megaláztatás, ott szorongattatások,
Kín és életveszedelem.
Ne hagyd el sok papod hitetlen unokáját,
Ne hagyd el nyomorult fejem!*

(Kiáltva)

Tavaly és idén egyaránt jelentős centenáriumot ünnepelt, ünnepel a hazai irodalmi közélet. Tavaly lett volna százesztendő Pilinszky János, idén pedig Nemes Nagy Ágnes. Ráadásul, az életkoruk determináló párhuzamán túl is „ikercsillagok” ők, számos egyéb okból. Például annak okán is, hogy mindketten „újholdasként”, az Újhold folyóirat köréhez tartozóként kezdték a pályájukat. Vagy ahogyan Nemes Nagy Ágnes említi a Bogyay Katalin által vele készített interjúbán (*In memoriam Pilinszky János*), jelentős szimbiózisban éltek Rómában öt hónapot 1948-ban, a római Magyar Akadémia ösztöndíjának köszönhetően. A Rómában tartózkodás mindkettejük számára termékeny és meghatározó élmény volt, bár amíg Nemes Nagy Ágnes egész nap az Örök Várost járta Róma kulturális kincseit gyűjtögetve, addig Pilinszky és Toldalagi Pál mozdulatlanul cigarettáztak és vitakoztak egy olcsó eszpresszóban. Ettől függetlenül, a „Rómában levés” mindkettejüknek életre szóló inspirációt jelentett. Később is élt a barátság, Nemes Nagy Ágnesék Kék Golyó utcai lakásán rendszeres vendég volt Pilinszky János.

Nemes Nagy Ágnesnek és Pilinszkynek volt egy önironikus, keserédes, közös becenevük: „Répa”. Répáknak nevezték magukat és kölcsönösen egymást, mert tudniillik a répa olyan zöldség, amelynek a legértékesebb része a föld alatt van. Ezzel utaltak az ötvenes évekre, a kényszerű elhallgatás és leárnyékolt, korlátolt alkotó munka időszakára. Ami viszont nekem legkivált fontos mindkettejük lírájában: Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes spirituális tartalmú, ha úgy tetszik, „istenes” versei egyaránt jelentős, ma már megkerülhetetlen és megkérdőjelezhetetlen értékei a magyar lírának. Pilinszky hitét a szélesebb nyilvánosság „töretlenebbnek” véli, bár a Maár Gyula által készített *Hűség a labirintushoz* című, televízióban bemutatott interjúbán Pilinszky azt nyilatkozta, hogy hite olyan hit, amelyről kész egy életen keresztül elvitkozni. Vajon Isten-adta jog-e az, hogy valaki ateista legyen? – teszem fel a talán meghökkentő vagy megmosolyogtató, de bizonyára elgondolkodtató kérdést, amikor Nemes Nagy Ágnes istenes (?) verseit olvasgatom.

„Isten meghalt” – állapította meg Nietzsche. Közismert a tréfás és elgondolkodtató, erre az aforizmára válaszul született graffiti: „Isten meghalt» (Nietzsche) »Nietzsche meghalt» (Isten)”. Friedrich Nietzsche aforizmaként elhíresült mondatát gyakran idézik. Szövegkörnyezete azonban árnyaltabbá teszi a kijelentést, más fénykört ad neki. A *Vidám tudományban* (*Die fröhliche Wissenschaft*) lámpással szaladgáló bolond mondanivalója így teljes: „Isten halott! És mi öltük meg őt!” „Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok” – Ady Endrének a saját korában meghökkentően modern és paradox sorai kísérik és kísértik végig a 20. századi magyar lírát. József Attila így fogalmaz: „Én Istent nem hiszek, s ha van, ne fáradozzon velem” (*Bűn*). Egy másik versében ezt írja: „Nekem mindegy van-e isten vagy nincsen” (*Nekem mindegy*). „Az istenek halnak, az ember él” – fogalmazott Babits az 1929-es kötetének címében. Érdemes említeni Babits *Ádáz kutyám* című versét is, ahol az „égi gazda” „hol apámnak, hol kínzómnak látszik”. Somlyó Zoltán azt kérdi *A Szűk-könyök uccán-ban* (*Hajnali imádság*) az elhagyott, Istentől messze züllött lélek nevében, hogy az elhagyott Isten szereti-e még, vagy legalább „megveri-e” még, egyszóval törődik-e még vele. Várja-e még az evangéliumi Atya elcsatangolt gyermekét a kertkapuban toporogva, kémlelve az országutat? Szívén viseli-e még az Atya a tékozló fiú sorsát?

Nemes Nagy Ágnes a *Jegyzetek a félelemtől* című versében úgy fogalmaz, hogy Isten részvétlenül, magasról szemléli szenvedő teremtményeit: „ezüst-küllős pillád se rezzen, / úgy nézed millió fiad / hamvát szóródni a szelekben”. A *szürke noteszből* feljegyzései között írja: „Megáldott engemet az Isten / elmét adott, izmot adott / hát mért rágnak szét kukacok?” A testi halál és a testben feltámadás reménye és abszurditása több versében is foglalkoztatta. Legismertebb a *Lázár* című négysoros, vagy a periódusos táblázat elemeit glóriával, fénysapkával ábrázoló, *A tárgy fölött* című versének utolsó sora: „hiszem a test feltámadását”. Talán legismertebb, legnépszerűbb, leginkább citált és analizált Isten-kereső és Istennel polemizáló, *Istenről* című versének azt a meghökkentő, de túppontosan korjellemző alcímet adta, hogy *Hiánybetegségeink legnagyobbika*. Ez a közismert „istenes” Nemes Nagy Ágnes-vers. Méltán, mert ez a vers legkivált reprezentálja a költő tépelődően hívő, illetve már-már a deizmus vagy ateizmus határterületein járó, egyébiránt számos más versében is kaleidoszkópszerűen visszatérő immanens és transzcendens, kevert szemléletét. A deista axióma nem vonja kétségbe Isten létét, ám a deisták szerint a Teremtő nem vonódik be a teremtett világba, nyersebben szólva: sorsukra hagyja a teremtményeket. Madách szavaival: „A gép forog, az alkotó pihen. / Év-milliókig eljár tengelyén, / Míg egy kerékfogát ujjítni kell.” Ezt a hiányzó, visszahúzó Isten-t próbálja megteremteni, ha szükséges, emberi elmével és kézzel megalkotni, létrehozni az Ekhnáton fáraó alakját öltő szerepverseiben is. Ha Isten nincs, vagy nem eléggé megkérdőjelezhetően bizonyos a jelenléte, akkor meg kell alkotni, mint a szobrásznak a mesterművet: „Valamit mégis kéne tennem, / valamit a gyötrelem ellen. / Egy istent kellene csinálnom / ki üljön fent és látva lásson. / A vágy már nem elég / nekem betonból kell az ég. / Hát lépj vállamra istenem / én fölsegítlek” (*Ekhnáton jegyzeteiből*); „Amikor én istent faragtam / kemény köveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogy, ha vigasztal, elhíhessem” (*Amikor*).

Carl Gustav Jung írja *Az ember és szimbólumaiban*: „A történelemben az ember már igen korán kísérletet tett arra, hogy a kő megformálásával kifejezésre juttassa mindazt, amit a kő lelkének vagy szellemének érzett. Sok esetben a forma többé-kevésbé határozottan emberi alakhoz hasonlított.” Az Ekhnáton-versek tehát a szoborba lelket lehelés ősi toposzát erősítik és tematizálják tovább. Közismert, hogy objektívnek elnevezett költészetében Nemes Nagy Ágnes szándékosan és következetesen tolta el életművétől a szubjektumot, a személyes, életrajzi kiszólásokat: „Émelyedem, magamat kibontván.” Rá kell mutatni ugyanakkor a Nemes Nagy Ágnes-életmű Janus-arcára, mivel a kötetbe föl nem vett, de az utókornak mégis nyilvánvalóan direkt hátrahagyott versek hangja és tematikája inkább szubjektív, mint objektív. Ilyen például az említett *Istenről* című vers is, amely, bár évszám nélküli, Lengyel Balázs szerint Nemes Nagy Ágnes halála előtti, legutolsó versei egyikeként íródott (LENGYEL Balázs, *Két sorsforduló*, Balassi, 1998, 209.). A versben tetten érhető objektív lírájának attribútumai. Ragaszkodik a tárgyi világ jelenségeihez és dolgaihoz (leukoplákia, citromalma, hámló platán, felhő, akác, körző, tégla), ugyanakkor hamisítatlanul és megkérdőjelezhetetlenül személyes hangú prózaverssel állunk szemben. Mindazonáltal ennek inverze is megfigyelhető bizonyos verseiben, azaz leginkább objektív verseiben is feltűnnek például vallási vagy direkt teológiai kifejezések. A „tölgyek megváltástanáról” ír például a *Szendioxid* című versben.

A felekezeti tematizálás sem mondható hangsúlytalannak az életműben. A *Kiáltva*, az *Elmélkedve*, valamint *Őseimhez* című verseiben református papi felmenőit említi. A *Patak* című versben is a református gyermekkor dallamán szólal meg, hisz parafrázisát olvashatjuk a református kultusz-énekévé vált, Szenczi Molnár Albert által fordított *Mint az szép híves patakra / Az szarvas kívánkozik...* kezdetű 42. zsoltárnak. Egyik nagyapja és mindkét dédapja református lelkipásztorok voltak. „Papok hitetlen unokájaként”, valamint papnék és paplányok („Ernesztinák, tisztos Zsuzsannák, / tanyák, szekerek, paplakok”) leszármazottjaként nevezi meg magát, utalva a modern, 20. századi ember vívódására, öröklődve vallási beágyazottságok, családi tradíciók és modern eszmei és tudományos kihívások és elvárások malomkövei között. Mindig szeretettel emlékezett az igazi alma materre, a Budán, a Rózsadomb nyugati lejtőjén álló Baár-Madas Református Leánygimnáziumra is, ahol rajongva szeretett költő-igazgatója Áprily Lajos volt.

A *Kiáltva* nem az egyetlen olyan Nemes Nagy Ágnes-vers, amelyben deklaráltan megfogalmazza az Ady óta közhellyé citált „hívó hitetlenség” érzését és egzisztenciális létállapotát. A *szabadsághoz* című versben ugyanezt ekhózza: „mit ér nekem ha vagy és mégse hiszlek, / s mit ér, ha hiszlek, és nem létezel?” A *Jég* című versben a vágyott, törődő, teremtményét gyengéd szeretettel óvó Alkotóhoz fellebbez, szintén a „hiánybetegséggel” küzdve: „ha hinnék Benned, hallgatag / széttárnád meleg tenyered”. A *Kiáltva* című versnek kissé rejtőzködőbb, ritkábban citált ikerverseként, kísértetiesen hasonlító másaként értelmezhető a református felmenők kapcsán már említett *Elmélkedve* című vers, amelyben szintén a hitből már csak az imádkozás lelki vágya és testi reflexe maradt: „Mit kéne tennem? Nem tudom. / A kezem összekulcsolom. / Ülök az ágyon szóval. / Hová is ejtettem magam? / Összefonom ujjaimat. / Ennyi maradt. A mozdulat / A hitből, és gályára vont / Őseimből maradt a csont.” A „papok hitetlen unokája” mindkét versben az elidegenedett 20. században imádkozik a nagy, vitatott ismeretlenhez, mivel épp „nincs kívül” szót váltania. A *Kiáltva* című versben az Ember Fia szövszerkezet mindkét szavát nagybetűvel írja, miként fentebb a *Jég* című versben a „Bened” szót, kétségbevonhatatlanul Krisztusra utalva. Krisztus hangsúlyosságát erősíti a „húsvétvasárnap este” szövszerkezet is. Különös sűrítésben jelenik meg a *Patak* című versében az *Istenről* című vers Istent morálisan számon kérő gondolata („S hogy bocsássak meg néked eltűnőben?”), valamint az Isten-hiány (az *Istenről* című vers alcíme, mint fentebb említettem, a *Hiánybetegségeink legnagyobbika*) kínzó szomjúsága: „Én Istenem, te szép, híves patak, / Hová futottál, szökdeltél előlem? / Hol csillapítsam buzgó szomjamat?” A szarvas (a teremtmény ősi, zsoltáros metaforájaként) szomjazza a Patakot (Istent), ám a Patak elfolyik, elfut az inni vágyó szarvas elől. A Teremtő visszahúzza magát a teremtménytől, miként azt a deisták vallják. A *Paradicsomkert* című Nemes Nagy Ágnes-vers annyiban rokona az *Istenről* című versnek, hogy a „teremtés sikertelenségét” hasonló észrevételekkel kritizálja a vers anyaga, aki a vers végén elhallgat, miként Jób vagy miként az *Istenről* című vers megszólalója: „Egy szót se szóltam.” ...ezzel ellentétben a teremtést bíráló Luciferből hiányzik az alázat, dacból nem hallgat el Madáchnál *Az ember tragédiájában*.

A *Patak* című versben az Isten szeme elől tévesztett, de Istent alapnak tételező optika jelenik meg, ám a *Kiáltva* című versben az alapfelütés a hitetlen, elmagányosodott, elidegenedett teremtmény akklamációja, aki magányában mégis a nem hitt Istentől kér és remél párbeszédet, mert épp nincs kívül beszélgetnie. Ugyanakkor ezt a dacos aspektust, miszerint jobb híján Istennel is szóba áll, elbeszélget, azonnal oldja is, mivel az imádságot, az Istennel beszélgetést végső kegyelemnek, ha úgy tetszik, valami egykoron megszakadt, de talán helyrehozható szülő-gyermek kommunikációnak reméli. A verseiben megjelenő ambivalens Isten-kapcsolat kevésbé érhető tetten Nemes Nagy Ágnes személyes megnyilatkozásaiban. A már említett Bogyay Katalin *In memoriam Pilinszky János* című kötetében Pilinszkyre emlékezve Nemes Nagy Ágnes vallási, felekezeti hovatartozását is említi. Önmagát deklaráltan reformátusnak nevezi és Pilinszky katolicizmusát a magyar költészet maradandó értékének tekinti. Hegyi Béla *Párbeszédék tükre* című könyvében többekkel készített interjú spirituais tartalmú körkérdések formájában. Nemes Nagy Ágnestől is megkérdezte, hogy kinek tartja Jézus Krisztust. Nemes Nagy Ágnes válaszából idézek: „Jézus története nekem a megtestesülés története. Végső absztrakcióink, végső vágyaink, képzeletet túllépő képzeink formába öltözése. Akárcsak a művészet örökös gyötrődése, hogy a megfoghatatlannak formát találjon. Milyen formát? Emberi formát. A korlátlan helyett korlátozottat, a végtelen helyett személyeset, törékenyet, halandót. Jézus törékenysége – talán ez az, ami legmélyebben érint. [...] a Jézus-kép előttem a végtelen eszme kézfogása mulandóságunkkal.” Jézus alakja több, egymástól igen eltérő Nemes Nagy

Ágnes-versben tűnik fel. Az *Egy pályaudvar átalakításában* a növényi sors és Krisztus végzete egymásba játszik. A növények szárát a szemétdörbe dobva úgy törik el, mint Krisztus lábszárát szándékozták eltörni. Szintén Krisztus halálára és apostolaira hivatkozik a *Balaton* című versben: „Aludj halász. Épp három óra. / Krisztus halála perce ez.” Köztudott, hogy apostolai közül csupán János marad Krisztussal mindvégig, a kereszthalálig, a többiek megrettennek, elfutnak. Péter, a halász például aznap hajnalban háromszor is megtagadja.

Jézus lehetne tehát Nemes Nagy Ágnes gondolati – és érzésvilágában az az Isten, a Fiúisten (második isteni személy), aki velünk van, aki emberi utunkon, emberként kísér. Ez az interjúban megfogalmazott nyilatkozat lehetne talán az *Istenről* című vers részvétlen, „deista” istenképére a prózai válasz. Mert a törékeny, kiszolgáltatott gyermekként megszületett, földi életet is elének élt Jézus azt is tudja, milyen a gyász (Lázár nevű barátját megsiratja), milyen az öröm és a mámoros ünneplés (a kánai lagzin a vizet borrá változtatja), milyen a düh (kikergeti a kufárokat a templomból), milyen a magány (Olajfák hegye)... és még azt is tudja (Nemes Nagy Ágnes szavaival), hogy mi „a testi kín, a becstelenség” ...és azt is tudja, Babits szép szavaival fogalmazva, hogy talán „nem is olyan nagy dolog a halál”.

